

UOT 902

GÖKÇEN ACAR

SON ENEOLİT DÖVRÜ ABİDƏLƏRİNİN XRONOLOGİYASI

Eneolit dövrü abidələrinin dövrləşdirilməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər söylənmişdir. Naxçıvan və Şərqi Anadolunun Son Eneolit dövrü abidələri də fərqli şəkildə tarixləndirilmişdir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, Ovçulartəpə keramikasının bənzərləri Mil düzündən Keçili yaşayış yerinə qədər yayılmışdır. Buna əsasən deyə bilərik ki, Mil düzü, Naxçıvan, Urmiya gölünün şimalı və Şərqi Anadolunun müəyyən hissəsi e.ə. V minilliyin sonunda eyni mədəniyyətin yayılma arealına daxil olmuşdur.

Açar sözlər: Naxçıvan, Urmiya hövzəsi, Şərqi Anadolu, Mil düzü, keramika.

Eneolit dövrü abidələrinin dövrləşdirilməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər söylənmişdir. Naxçıvan və Şərqi Anadolunun Son Eneolit dövrü abidələri də fərqli şəkildə tarixləndirilmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində XX əsrin 50-ci illərində O.H.Həbibullayev tərəfindən aşkar edilən Kültəpə yaşayış yerinin "1a" təbəqəsi tədqiqatçı tərəfindən Neolit dövrünə, "1b" təbəqəsi isə Eneolit dövrünə aid edilmişdir [4, s. 14]. Lakin, tədqiqatçı sonrakı əsərlərində Kültəpənin hər iki təbəqəsini Eneolit dövrünə aid etmişdir [9, s. 24]. Kültəpənin hər iki təbəqəsi arxeoloji ədəbiyyatda Eneolit dövrünə aid mədəniyyət kimi xarakterizə edilmişdir [9, s. 24]. Hazırda abidənin "1a" təbəqəsi bəzi tədqiqatçılar tərəfindən Neolit dövrünə aid I Kültəpə abidəsinin Neolit və Eneolit təbəqələrinin tarixini dəqiqləşdirmək, həmçinin bu abidənin Cənubi Qafqaz abidələri arasındakı mövqeyini müəyyən etmək məqsədilə yaşayış yerində 2013-cü ildə iki sahədə yoxlama qazıntısı qoyulmuş, daha sonra isə yaşayış yeri 2018-ci ilədək tədqiq olunmuşdur. Tədqiqatlar I Kültəpənin "1a" və "1b" təbəqələrinin Neolit dövrünə aid olduğunu göstərmişdir. I Kültəpənin Neolit təbəqəsi hazırda e.ə. VII minilliyin ikinci yarısı və VI minilliklə tarixləndirilməkdədir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Neolit abidələri Eneolit dövrünə aid edildiyindən bəzi tədqiqatçılar xronoloji boşluğu doldurmaq üçün Ovçulartəpə kimi Son Eneolit abidələrini Orta və Son Eneolit kimi tarixləndirməyə cəhd etmişlər [2, s. 6]. Halbuki, I Kültəpənin keramika məmulatı ilə Ovçulartəpənin keramikası arasında tipoloji baxımdan müəyyən fərqlər var idi. Kültəpə keramikası başlıca olaraq qırmızı rəngdə saman qarışığı çox olan gildən bişirilmişdir. Qablar əldə hazırlanmış qeyri-bərabər bişirilmişdir. Bəzi parçaların üzərində həsir izləri qalmışdır. Qabların oturacağı yastı olmaqla bir qədər xaricə doğru çıxıntılıdır. Bu tip oturacaqlar başlıca olaraq Neolit dövrü və Eneolit dövrünün əvvəlləri üçün xarakterikdir. Bu Ovçulartəpənin yuvarlaq oturacaqlı qabları ilə kontrast təşkil edir. Ehtimal ki, bu fərq xronoloji fərkdir. Kültəpənin keramika məmulatının hazırlanmasında Neolit dövrü üçün xarakterik xüsusiyyətlər izlənir. Bəzi keramika məmulatında yuvarlaq, yaxud yastı qabarıq bəzəmələr vardır. Bu tip bəzəmələr başlıca olaraq Neolit keramikası üçün xarakterikdir. Bu tip qablar O.H.Həbibullayevin qazıntıları zamanı "1a" və "1b" təbəqələrində aşkar olunmuşdur [4, s. 19-25].

Beləliklə, I Kültəpə Son Neolit dövrünə, Ovçulartəpə isə Son Eneolit dövrünə aid edildikdən sonra, bu dövrlər arasında müəyyən boşluq yaranmışdı. Bu boşluq V.B.Baxşəliyevin 2010-2017-ci illərdə aşkar etdiyi yeni abidələrin tədqiqi ilə dolduruldu. Belə ki, Naxçıvançay vadisində aşkar olunan Naxçıvantəpə yaşayış yerinin tədqiqi bu yaşayış yerinin e.ə. VI minilliyin sonu və V minillikdə məskunlaşdırıldığını göstərmişdir. V.B.Baxşəliyev bu yaşayış

yerində Son Neolit, Erkən Eneolit və Orta Eneolit dövründə məskunlaşdığını qeyd etmişdir [6, s. 1-18]. Naxçıvantərənin Son Neolit dövrünə aid sadə keramikası I Kültərə keramikası ilə əlaqələndirilmiş, basmanaxışlıların isə Qarabağ abidələri ilə bağlı olduğu qeyd olunmuşdur [6, s. 6-9]. Naxçıvanın Erkən Eneolit mədəniyyətinin Dalma Tərə tipli basmanaxışlı və boyalı keramika ilə xarakterizə edildiyi müəyyənləşdirilmişdir. Dalma Tərə boyalı keramikasının özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənməsinə baxmayaraq bu tip keramikanın formalaşmasına Xalaf və Ubeyd mədəniyyətinin təsir etdiyi söylənmişdir [6, s. 4-14].

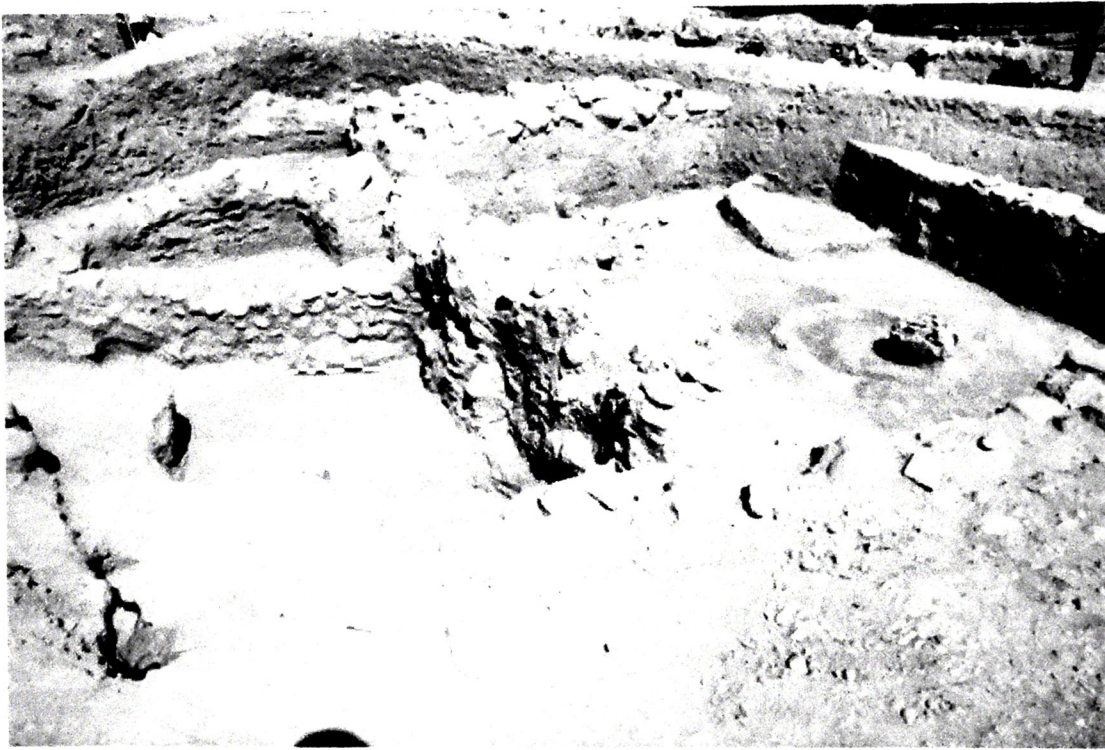

Şəkil 1. Ovçultərənin yarımqazma tipli evləri [Baxşəliyev vd. 2010].

Sirabçay vadisində aparılan araşdırmalar zamanı Orta Eneolit dövrünə aid Uçan Ağıl, Uzunoba və Bülövqaya yaşayış yerləri aşkar edilmişdir. Bu abidələrin keramikası Sirabçay vadisinin Son Eneolit abidələrindən müəyyən tipoloji xüsusiyyətləri ilə fərqlənirlər. Lakin, bu mədəniyyətlərin ardıcıl inkişafı və bir-birinin davamı olması heç bir şübhə doğurmur. Orta Eneolit dövrü başlıca olaraq e.ə. 4600- 4400-cü illərə aid edilir. Sirabçay vadisində aşkar olunan Son Eneolit abidələri isə Ovçultərə mədəniyyətinin son mərhələsi ilə həmdövrüdür və daraqlanmış keramikanın azalması ilə xarakterizə olunur [8, s. 29-52]. Sirabçay abidələrinin keramikasında meydana gələn dəyişikliyi tədqiqatçılar yeni mərhələ kimi xarakterizə etmişdir [5, s. 35-60].

Ovçultərədə aparılan araşdırmalar burada insanların e.ə. V minilliyin ortalarından başlayaraq məskunlaşdığını göstərir. İ.H.Nərimanovun fikrinə görə, Ovçultərənin keramikası Eneolit mədəniyyətinin yeni mərhələsini əks etdirir. Arxeoloji qazıntılar zamanı arxitek-

tura baxımından bir-birindən tamamilə fərqlənən iki tikinti dövrü aşkar edilmişdir. Birinci dövr üçün yarımqazma tipli evlər (şəkil 1), ikinci dövr üçün isə dördkünc formalı təkotaqlı və çoxotaqlı evlər xarakterikdir (şəkil 2). Birinci dövrə aid evlər təpənin yamacı düzəldilərək yer səviyyəsindən 20-40 sm dərinlikdə dördkünc formada inşa edilmişdir. Onlar tam qalmadığından yerüstü hissələri ilə bağlı müəyyən fikir demək çətinidir. Bu dövr karbon analizlər əsasında e.ə. 4350-4200-cü illərə aid edilmişdir [2, s. 7]. İkinci dövrə aid evlər daş təməl üzərində inşa edilmiş kərpic evlərdən ibarət olmuşdur. Onların bəzisi (12-ci və 14-cü sahələr) təpənin yamacında inşa edildiyindən uçqunun qarşısını almaq üçün dəstək divarlar inşa edilmişdir. Ümumiyyətlə, bu dövrə aid binalar dəstək divarlara birləşik şəkildə inşa edilmişdir. Evlərin dördkünc formalı olması və dəstək divarların inşası hər iki dövr üçün xarakterikdir. 2011-ci ilin araşdırmaları göstərir ki, bu dövrün evləri geniş həyətlərin ətrafında toplanan məişət-təsərrüfat komplekslərindən ibarət olmuşdur. Həyətlərdə anbarlar, ocaqlar, iş yerləri və təsərrüfatla bağlı digər maddi-mədəniyyət nümunələri aşkar olunmuşdur. İkinci dövrün evləri mükəmməl arxitekturası ilə birincidən fərqlənir.

Şəkil 2. Ovçulartəpənin çoxotaqlı evləri [Vəli Baxşəliyev].

Ovçulartəpənin dördkünc arxitekturası Cənubi Qafqazın, o cümlədən Naxçıvanın Neolit dövrünün son mərhələsinə aid dairəvi evlərdən tamamilə fərqlənir. Lakin, onlar Naxçıvantəpənin Erkən Eneolit dövrünün, həmçinin Əliköməktəpənin arxitekturası ilə uyğundur. Dördkünc formalı arxitektura I Kültəpə yaşayış yerinin Neolit təbəqəsində də qeydə alınmışdır. Lakin araşdırmalar göstərir ki, bu tip arxitektura Erkən Eneolit dövründə Naxçıvanda geniş istifadə olunmuşdur [1, s. 34]. Bu tip arxitektura, həmçinin Naxçıvantəpənin Orta Eneolit təbəqəsindən məlumdur. Dördkünc formalı arxitektura Naxçıvanda Son Eneolit dövrünə aid Yeni Yol yaşayış yerindən [3, s. 49-56] və Şərqi Anadolunun həmdövr abidələrindən məlumdur. Ovçulartəpə yaşayış yerinin bu dövrü karbon analizlər əsasında e.ə. 4200-4000-ci illərə aid edilir [14, s. 62]. Bu yaşayış yerində həm texnoloji, həm də morfoloji baxımdan fasiləsizliyin olduğu keramika məmulatında izlənilir. Ovçulartəpənin saman qarışıq sarı, ya da qırmızı rəngli

keramikası Cənubi Qafqaz və Naxçıvanda Neolit və Eneolit dövrünün erkən mərhələsindən mövcud olmuşdur. Ovçulartəpədə az miqdarda olsa da boyalı keramika məmulatı aşkar olunmuşdur. Ehtimal ki, bu tip keramika yaşayış yerinin Cənubla, xüsusilə Ubeyd mədəniyyəti ilə əlaqələrini göstərir. 2011-ci ildə Ovçulartəpədən aşkar edilən keramika parçası qırmızı rənglə naxışlanmışdır. Naxışlar birbaşa qabın boyanmamış səthinə çəkilmişdir. Onlar şaquli xətlər arasına alınmış düz xətlər və birləşik üçbucaqlardan ibarətdir. Araşdırmalar bu keramika parçasının Ubeyd mədəniyyətinə aid idxal olunmuş gil qaba aid olduğunu göstərir. Lakin, qeyd etməliyik ki, Erkən və Orta Eneolit dövrü ilə müqayisədə boyalı keramika məmulatı xeyli azdır. Əgər nəzərə alsaq ki, Ovçulartəpədə qazıntılar çox geniş bir sahədə aparılmışdır, deyə bilərik ki, bu dövrdə boyalı keramika məmulatının istehsalı azalmışdır.

Yeniyol yaşayış yerinin alt qatlarından götürülən karbon analizinin nəticələri e.ə. 4038-4018-ci illəri göstərmişdir. Bu yaşayış yerinin üst təbəqəsindən götürülən kömürün analizi e.ə. 3712-3622-ci illəri göstərmişdir (şəkil 3). Yeniyol yaşayış yerinin keramika məmulatı arasında ağzının kənarı yuvarlaq deşiklər sırası ilə naxışlanmış, vertikal və horizontal qulpları olan keramika məmulatı diqqəti cəlb edir. Bu tip keramika məmulatı tipoloji baxımdan Araz vadisində, İran Azərbaycanında yerləşən Köhnə Pasqah yaşayış yerinin keramikası ilə uyğundur. Məlum olduğu kimi, bu tip qablar e.ə. IV minilliyin birinci yarısı ilə tarixlənən Son Eneolit dövrü abidələrində də vardır. Köhnə Pasqah yaşayış yerində isə onlar e.ə. IV minilliyin əvvəli ilə, daha doğrusu, 3955-ci illə dövrləşdirilmişdir [15, s. 171]. Bu Yeniyol yaşayış yerinin dövrü ilə tamamilə uyğunluq təşkil edir. Yeniyol yaşayış yerində boyalı keramika nümunələri azdır. Boyalı keramika iki parça ilə təmsil olunmuşdur. Qum qarışıq gildən hazırlanan bu keramika nümunələri qırmızı rənglə paralel zolaqlardan ibarət ornamentlə naxışlanmışdır. Bu tip naxış motivinə Son Eneolit abidələrində indiyədək rast gəlinməmişdir.

Şəkil 3. Yeniyol yaşayış yerinin dördkünc formalı evləri
[Guillaume Gadebois. CNRS, Lyon].

Konusvarı gövdəli ağzının kənarı bir, bəzən isə iki sıra dairəvi dəşiklərlə əhatə edilmiş kasalar Sirabçay vadisinin digər abidələrindən, xüsusilə Sərin Bulaq, Yeni yol, Şorsu, Zirinc lidən də aşkar olunmuşdur. Bu tip dəşiklər dekorativ xarakter daşmış və qabların estetik görüntüsünü yüksəltmişdir. Eneolit dövründə qabların ağız kənarında açılan dəşiklər Neolit dövründən fərqli olaraq qablar bişirilmədən əvvəl icra edilmişdir. Dəşiklər bəzən tam açılmamış yarımçıq qalmışdır. Ümumiyyətlə, Son Eneolit dövrü qablarında açılan dəşiklər səliqəsizliyi ilə fərqlənir və demək olar ki, tam açılmamış dəşiklər keramika ustalarının tələskənliyi ilə bağlı olmuşdur. Sirabçay vadisində Sərinbulaq yaşayış yerindən götürülən kömürün analizi e.ə. 3902-3880-ci illəri, Şorsudan götürülən kömürün analizi e.ə. 3910-3870-ci illəri, Dəyirman yeri yaşayış yerindən götürülən kömürün analizi e.ə. 3946-3701-ci illəri göstərmişdir.

Ovçulartəpə və Sirabçay hövzəsinin abidələrindən aşkar olunan keramika məmulatının bənzərləri, həmçinin Culfa Kültəpəsindən məlumdur. Culfa Kültəpəsində bu keramika nümunələri VII-VI təbəqələrdən məlumdur. Culfa Kültəpəsinin VII təbəqəsi kömür analizləri əsasında e.ə. 4200-4050-ci illərə VI təbəqəsi 4180-3960-cı illərə aid edilmişdir [11, s. 55-57]. V.Baxşəliyevin fikrinə görə, keramika məmulatında bu üsulla dəşik açılması e.ə. V minillikdən əvvələ aid olmamışdır [10, s. 17-24].

Naxçıvanın Son Eneolit abidələri Gürcüstanda aşkar olunan Sioni mədəniyyəti ilə həmdövrüdür. Lakin yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi Cənubi Qafqazın Son Eneolit abidələrinin "Late Sioni Ware site" [12, s. 321-325] adlandırılması düzgün deyildir. Sioni yaşayış yerindən aşkar olunan tipik "Sioni keramikası" Cənubi Qafqazın yaşayış yerlərində olduqca az rastlanır. Qara rəngli və qum qarışığı olan Sioni keramikasından fərqli olaraq Cənubi Qafqazın, o cümlədən Sirabçay vadisinin keramika məmulatı saman qarışıq olması, qırmızı və sarı rəngdə bişirilməsi ilə fərqlənir.

Arpaçay, Naxçıvançay və Sirabçay vadisinin Son Eneolit dövrü arxeoloji abidələrindən Berikdibi və Leylatəpə mədəniyyəti üçün xarakterik olan keramika məmulatı aşkar edilməmişdir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, Naxçıvanın Son Eneolit abidələri Cənubi Qafqazın Berikdibi və Leylatəpə abidələrinin təmsil etdiyi mədəniyyətlərindən əvvəlki dövrə aiddir [8, s. 29]. Lakin Azərbaycan-Fransa arxeoloji ekspedisiyasının Şorsu yaşayış yerində apardığı araşdırmalar zamanı Leylatəpə mədəniyyəti ilə həmdövr materiallar da aşkar edilmişdir. Lakin, bu materiallar nəşr edilmədiyindən tədqiqata cəlb edilməmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, Naxçıvanın Son Eneolit mədəniyyəti başlıca olaraq e.ə. V minilliyin ikinci yarısı və e.ə. IV minilliyin əvvəllərini əhatə etmişdir. Ancaq, qeyd etmək lazımdır ki, Naxçıvanda Son Eneolit dövrünə aid ən qədim yaşayış yeri hazırda Ovçulartəpədir. Korucutəpə, Dəyirmantəpə, Tülintəpə kimi yaşayış yerlərinin Son Eneolit keramikası Ovçulartəpə keramikası ilə həmdövrüdür.

Şərqi Anadolunun arxeoloji abidələri də təqribən bu zaman kəsiyinə, yəni e.ə. V minilliyin ikinci yarısı və e.ə. IV minilliyin birinci yarısına aid edilməkdədir. Bu baxımdan Ovçulartəpənin ən qədim layları e.ə. 4350-4200-cü illərə aid edildiyi halda, Norşuntəpənin alt layları e.ə. 4500-cü ilə aid edilməkdədir. Norşuntəpənin alt laylarından Ubeyd tipli boyalı keramika aşkar olunduğundan bu təbəqələr də bəzən Orta və Son Eneolit dövrü kimi dəyərləndirilmişdir. Lakin, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Ubeyd tipli boyalı keramika Son Eneolit dövründə həm Şərqi Anadoluda, həm də Naxçıvan abidələrində aşkar olunmuşdur. Bu baxımdan Van yaxınlığında yerləşən Tülkütəpə abidəsi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Tülkütəpə yaşayış yeri üçün xarakterik olan boyalı keramika indiyədək Cənubi Qafqaz abidələrində qeydə alınmamışdır. Şərqi

Anadoluda yerləşən Tülkütəpə və İlandaş kimi yaşayış yerləri tədqiqatçıların fikrinə görə, Şimali Mesopotamiya tayfalarına aid olmuşdur [7, s. 1-20]. Ağzının kənarı yuvarlaq dəşiklərlə əhatə olunan kasa və manqal tipli keramika məmulatı Texut yaşayış yerindən də aşkar olunmuşdur. Texut yaşayış yerində rast gəlinən keramika məmulatının bir qismi boyalıdır. Bu yaşayış yerində, həmçinin İlandaş və Tülkütəpə keramikasında olan şaquli dalğalı xətlərlə bəzəmə motivinə rast gəlinmişdir. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, Texut keramikasının bəzi bəzəmə motivi Dalma Təpə keramikası ilə də yaxından bənzərlik təşkil edir. Texut yaşayış yerində rast gəlinən Ubeyd tipli boyalı keramika məmulatı da diqqəti cəlb edir. Munçayev Texut üçün xarakterik olan ornamentin Şimali Ubeydlə bağlı olduğunu söyləmişdir [10, s. 120].

Son Eneolit dövrünün ən son mərhələsi Sos Höyük və Arslantəpədə aşkar edilmişdir. Sos Höyükdə Son Eneolit dövrü e.ə. 3500-3300-cü illərə aid edilmişdir.

Son Eneolit dövrünə aid keramika məmulatı Cənubi Qafqazda Texut, Xatunarx, Çopi və Qinçi yaşayış yerlərindən də məlumdur. Qinçi keramikasının qabarıq kəmərlər üzərindən barmaq basqısı ilə naxışlanan keramikası xüsusilə Ovçulartəpə və Norşuntəpənin bənzər keramika məmulatı ilə yaxından səsləşir. R. Munçayevin fikrinə görə, bu tip keramika İran ərazisindən Cənubi Qafqazdan keçməklə Qinçi yaşayış yerinə daxil olmuşdur [10, s. 128]. R. Munçayev, həmçinin Qinçi yaşayış yerinin boyalı keramikasının bəzi tədqiqatçıların iddia etdiyi kimi Xalaf mədəniyyəti ilə deyil, Dalma Təpə mədəniyyəti ilə bağlı olduğunu söyləmişdir [10, s. 128]. Xatunarxın Son Eneolit dövrü keramikasının bir qismi ağız kənarında yuvarlaq dəşiklər açılmış keramika məmulatından ibarətdir. Xatunarxın bu tip keramikası saman qarışıq gildən hazırlanmışdır. Xatunarx yaşayış yerinin Son Eneolit dövrü təbəqəsi e.ə. 4085-4083 illərə aid edilir.

Cənubi Qafqazın Son Eneolit mədəniyyətinə Xalaf və Ubeyd mədəniyyətlərinin təsirdən bəhs edilsə də, Xalaf mədəniyyətinin təsiri Son Neolit və Erkən Eneolitdə izlənilir. R. Munçayevin fikrinə görə, Xalaf tipli keramika Cənubi Qafqaza Van gölü hövzəsindən daxil olmuşdur [10, s. 130]. Orta və Son Eneolit dövründə başlıca olaraq Ubeyd mədəniyyətinin təsirinə rast gəlinir. Ubeyd mədəniyyətinin təsiri Şərqi Anadolunun Norşuntəpə, Tülintəpə və Tülkütəpə kimi abidələrində də izlənilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Son Eneolit dövrünün son mərhələsində boyalı keramika məmulatı çox azdır. Keramika məmulatının əsasını sadə, yaxud məməcik və qabarıq kəmərlə naxışlanmış keramika təşkil edir. Eneolit dövrünün son mərhələsində bu tip ornamentasiya da azalır.

Ovçulartəpə keramikası ilə bənzər olan keramika nümunələri, həmçinin Mentəştəpədən məlumdur. Mentəştəpənin Son Eneolit dövrünə aid birinci mərhələ e. ə. 4350-4200-cü illərə, ikinci mərhələ isə 4000-ci ildən əvvələ aid edilir [13, s. 91-92]. Bu təbəqədən aşkar edilən kərpic tikintilər də Ovçulartəpə ilə bənzərdir [13, şəkl. 132]. Hər iki mərhələ üçün dairəvi formalı ocaqlar xarakterikdir. Müəyyən fərqlər istisna olmaqla Mentəştəpənin keramikası forma və naxışlama motivinə görə Ovçulartəpə ilə bənzərdir. Bu baxımdan ağız yana əyilmiş küpələr, yuvarlaq gövdəli çölməklər qabarıq-konusvarı kasalar xüsusilə diqqətəlayiqdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Ovçulartəpə mədəniyyətinin keramikası Mil düzündə Keçili yaşayış yerinə qədər yayılmışdır. Buna əsasən deyə bilərik ki, Mil düzü, Naxçıvan, Urmiya gölünün şimalı və Şərqi Anadolunun müəyyən hissəsi e. ə. V minilliyin sonunda eyni mədəniyyətin yayılma arealına daxil olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Baxşəliyev V. Naxçıvantəpədə 2018-ci ilin arxeoloji tədqiqatları. Naxçıvan: Əcəmi, 2019, 136 s.
2. Baxşəliyev V., Marro C., Aşurov S. Ovçulartəpəsi. Bakı: Elm, 2010, 154 s.
3. Baxşəliyev V., Marro C., Aşurov S. Son Eneolit və Erkən Tunc dövrünə aid Ovçulartəpəsi yaşayış yeri / Azərbaycanın erkən əkinçilik dövrü abidələri. Bakı, 2012, s. 78-87.
4. Həbibullayev O.H. Kültəpədə arxeoloji qazıntılar. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1959, 134 s.
5. Quliyeva Z.K. Naxçıvanın Eneolit dövrü abidələri. Naxçıvan: Əcəmi, 2020, 184 s.
6. Baxşəliyev V. Azərbaycan'ın Son Neolitik və İlk Kalkolitik Çağ Kültürünün Kuzeybatı İran ilə [İran Azərbaycanı] İlişkileri // TUBA-AR, 2020, № 27, s. 1-18.
7. Özfirat A., Marro C. 2004 Yılı Van, Ağrı və İğdir İlləri Yüzey Araştırması // Türk Arkeoloji ve Etnografi Dergisi, 2007, № 7, s. 1-20.
8. Kuliyeva Z., Baxşəliyev V. Naxçıvan'ın Kalkolitik Çağ Kültürü [Azərbaycan] // TUBA-AR, 2018, № 23, s. 29-52.
9. Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку: ЭЛМ, 1982, 316 s.
10. Мунчаев Р.М. Кавказ на заре бронзового века. Москва: Наука, 1975, 414 с.
11. Abadi A., Shahidi H.K., Chataigner Ch., Niknami K., Eskandari N., Kazempour M., Pirmohammadi A., Hoseinzadeh J., Ebrahimi G. Excavations at Kultepe [Hadishahr] North-Western Iran, 2010. First Preliminary Report // ANES, 2014, v. 51, pp. 33-165.
12. Kiguradze T. The Chalcolithic – Early Bronze Age transition in the eastern Caucasus / Chronologie des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVème-IIIème Millénaires. Actes du Colloque d'Istanbul, 16-19 décembre 1998, Varia Anatolica XI. Paris, 2000, pp. 321-325.
13. Lyonnet B., Guliyev F., Helwing B., Aliyev T., Hansen S., Mirskhulava G. Ancient Kura 2010-2011: the first two seasons of joint field work in the southern Caucasus // Archaeologische Mitteilungen aus Iran und Turan, 2012, v. 44, pp. 1-190.
14. Marro C., Bakhchaliyev V. Ashurov S. Excavation at Ovçulartepesi [Nakhchivan, Azerbaijan]. Second Preliminary Report: The 2009-2010 Seasons // Anatolia Antiqua, 2011, v. 19, pp. 53-100.
15. Sepideh M. Excavations at Kohne Pasgah Tepesi, the Araxes Valley, the Northwest Iran: First Preliminary Report // ANES, 2010, v. 47, pp. 165-193.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: *acargkc20@gmail.com*

Gokchen Acar

PERIODIZATION OF MONUMENTS OF THE LATE CHALCOLITHIC AGE

Various opinions were expressed on the periodization of monuments Chalcolithic Age. Monuments of the Chalcolithic Age of Nakhchivan and Eastern Anatolia are also dated in different ways. Studies show that ceramics of the Ovçular tepe culture type were distributed before the settlement of Keçili in the Mil steppe. On this basis, it can be deduced that the Mil

steppes, Nakhchivan, the north of Lake Urmia, and Eastern Anatolia at the end of the 5th millennium shared one culture.

Keywords: *Nakhchivan, Urmia basin, Eastern Anatolia, Mil steppes, ceramics.*

Гекчен Аджар

ПЕРИОДИЗАЦИЯ ПАМЯТНИКОВ ЭПОХИ ПОЗДНЕГО ЭНЕОЛИТА

О периодизации памятников эпохи энеолита высказаны различные мнения. Памятники эпохи энеолита Нахчывана и Восточной Анатолии также датированы по-разному. Исследования показывают, что керамика типа культуры Овчулартепе была распространена до поселения Кечили в Мильской степи. На этой основе можно вывести, что Мильские степи, Нахчыван, север озера Урмия и Восточная Анатолия в конце V тысячелетия разделяли одну культуру.

Ключевые слова: *Нахчыван, Урмийский бассейн, Восточная Анатолия, Мильские степи, керамика.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Vəli Baxşəliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 11.06.2021

Son variant 01.07.2021